

Гошилик Н.С. Особливості лексикалізації темпоральних концептів, співвідносних зі схемним образом ЦИКЛ (на матеріалі сучасної англійської мови) / Н.С. Гошилик // Нова філологія : зб. наук. праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – № 43. – С. 32-39.

ГОШИЛИК Н.С.

(Прикарпатський національний університет імені В. Стефаніка)

**ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКАЛІЗАЦІЇ ТЕМПОРАЛЬНИХ КОНЦЕПТІВ,
СПІВВІДНОСНИХ ЗІ СХЕМНИМ ОБРАЗОМ ЦИКЛ
(на матеріалі сучасної англійської мови)**

Гошилик Н.С. Особливості реалізації темпоральних концептів, співвідносних зі схемним образом ЦИКЛИ (на матеріалі сучасної англійської мови). У статті розглядаються особливості репрезентації темпоральних концептів, що ґрунтуються на схемному образі ЦИКЛ. Проаналізовано темпоральні концепти ПРОМІЖОК ЧАСУ, ДЕНЬ ТИЖНЯ, МІСЯЦЬ, ПОРА РОКУ, СВЯТО.

Гошилик Н.С. Особенности реализации темпоральных концептов, соотносимых со схемным образом ЦИКЛ (на материале современного английского языка). В статье рассматриваются особенности репрезентации темпоральных концептов, которые базируются на схемном образе ЦИКЛ. Проанализированы темпоральные концепты ПРОМЕЖУТОК ВРЕМЕНИ, ДЕНЬ НЕДЕЛИ, МЕСЯЦ, ВРЕМЯ ГОДА, ПРАЗДНИК.

Goshylyk N.S. The Peculiarities of the Realization of the Temporal Concepts Correlated with the Image Schema CYCLE (on the Material of the Modern English Language). The article analyzes the peculiarities of the representation of the temporal concepts hat are based on the image schema CYCLE. The temporal concepts TIME PERIOD, DAY OF THE WEEK, MONTH, SEASON, and HOLIDAY are examined.

Усвідомлення сутності часу є визначальним етапом у пізнавальній і комунікативній діяльності людини, в ході якої в свідомості формується образ світу. З розширенням знань людини про навколишній світ та світ внутрішній її уявлення про час ускладнюються й отримують нове трактування.

Відповідно до принципів когнітивної семантики, ментальні сутності, що зберігаються у свідомості людини, не є ізольованими одиницями. Їх

можна зрозуміти лише у контексті фонових знань [Жаботинская 2009, с. 4]. До найзагальніших термінів на позначення таких структур фонових знань, або когнітивного контексту, належить термін “*домен*”, що визначається як система концептів, співвіднесених у такий спосіб, що для розуміння одного з них необхідно зрозуміти всю структуру, до якої він належить [Fillmore 1982, с. 11], або зв’язна царина концептуалізації, відносно якої може бути схарактеризована семантична одиниця [Langacker 1982, с. 147, 488]. Метою цієї статті є визначення особливостей репрезентації у сучасній англійській мові темпоральних концептів, що ґрунтуються на схемному образі ЦИКЛ.

Для розуміння змісту мовного знака можуть бути необхідні знання, що відносяться не до одного домену, а до декількох. Сукупність доменів, на тлі яких виокремлюється концепт, Р.Ленекер називає *матрицею доменів* (*domain matrix*) [там само, с. 152]. Матриця доменів зорганізована за принципом, відповідно до якого домен, що безпосередньо становить собою царину існування концепту, або його первинний домен (*primary domain*) [там само, с. 165], сам є частиною іншого домену, відносно якого він постає як концепт. Отже, тлумачення певної сутності як концепту або домену залежить від погляду суб’єкта-концептуалізатора.

Однак не всі домени мають здатність виступати концептами. За цим критерієм Р. Ленекер розрізняє базові та небазові домени. До *базових* доменів, за його думкою, належать сутності найзагальнішого порядку, що не здатні виступати концептами, а тільки служать «середовищем», що забезпечує існування інших концептів. Базові домени, на думку цього вченого, – це МАТЕРІЯ, ЧАС, ПРОСТІР, СИЛА, РОЗУМ, КАУЗАЦІЯ, ЗІР, СЛУХ та ЗНАЧЕННЯ [там само, с. 152].

Належність часу до числа базових доменів є вагомим аргументом на користь того, щоб піддати сумніву правомірність виокремлення “концепту ЧАС”, поряд із концептами ЛЮДИНА, ОБ’ЄКТ тощо. Відтак, ми розглядаємо час як царину концептуалізації, домен, що забезпечує існування цілої низки темпоральних концептів: ПРОМІЖОК ЧАСУ, ДЕНЬ ТИЖНЯ, МІСЯЦЬ, ПОРА РОКУ, СВЯТО тощо.

Таким чином, у питанні “лінгвістичної метафізики” часу ми приєднуємося до погляду В. Еванса [Evans 2003, с. 3], згідно з яким час не є абстракцією, виведеною із нашого досвіду порівняння зовнішніх стосовно людини подій або об’єктів (тобто абстрактним реляційним концептом), а становить собою феноменологічну суть, утворену шляхом узагальнення внутрішнього (передконцептуального, суб’єктивного) досвіду людини, яка пізнає світ. Відтак, аналіз когнітивних підвалин семантики темпоральних номінативних одиниць сучасної англійської мови потребує дослідження не тільки концептуального рівня “темпоральної когніції”, за В. Евансом [там само, с. 8-9], але й передконцептуального.

Розгляд “когнітивного підсвідомого” потребує залучення терміну “схемний образ” (*image schema*), уведеного Дж. Лакоффом та М. Джонсоном. Термін “схемний образ” складається із двох компонентів – “схема” та “образ”, які є рівною мірою вагомими для змісту терміна. “Схема” визначається як усталений шаблон для використання конкретної інформації, як когнітивна репрезентація, що містить узагальнення виявлених подібностей [From perception to meaning 2005, с. 2-3].

Схемні образи співвідносні з повторюваними зразками сенсорно-моторного досвіду взаємодії людини з навколишнім середовищем, які надають індивіду можливість розмірковувати над світом [From perception to meaning 2005, с. 19], зокрема, над такими вимірами існування матерії, як час та простір. Як наголошує Т.Оуклі, саме схемні образи є засобами передачі темпоральної та просторової інформації, базовим засобом впорядкування знань про світ [The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics 2007, с. 215].

Загальноприйнятою класифікацією схемних образів є класифікація запропонована М. Джонсоном [Johnson 1987, с. 126] та Дж. Лакоффом [Лакофф 2004, с. 359]. На основі цього переліку С.І. Потапенко визначає чотири групи схемних образів: топологічні, просторово-моторні, перцептивні та динамічні [Потапенко 2009, с. 27-29].

У свідомості людини з давніх-давен співіснують два уявлення про час – час як коловорот однотипних подій, життєвих кіл (циклічний) та час як одновекторний поступовий рух (лінійний) [Яковлева 1994, с. 97]. Циклічне

уявлення про час проявляється на ранніх етапах розвитку суспільства. Уявлення про час як коловорот віддзеркалюється у хронометричних циклах, календарних канонах людства.

Уявлення про *циклічність* часу, про завершеність та повторюваність циклу характерні не тільки для індоєвропейських етносів, але й для усіх народів світу, відзначає М.І. Толстой [Толстой 1997, с. 17]. Розвиток уявлення про *лінійний* рух часу пов'язаний передусім з розвитком наукової парадигми знань, формуванням історичної свідомості. Час сприймають як рух на лінійній осі з минулого в майбутнє, який має початок та кінець.

З поняттям циклічності носії германських мов пов'язують феномен природних циклів, безкінечних повторів одних і тих самих подій. Отже, циклічне сприйняття дійсності базується на типізації подій, ототожненні та співставленні того, що є чи має відбутися з тим, що вже відбувалося.

Звертає на себе увагу той факт, що “наївні” образи часу, що отримують своє втілення у мові (лінійність та циклічність), є нічим іншим, як різновидами динамічних схемних образів руху – ШЛЯХ (лінійна модель) та ЦИКЛ (циклічна модель).

Проблема відбиття у мові ритмічного повторення часових відрізків вже досить давно перебуває у фокусі уваги лінгвістів. Розглянувши наявні на сьогодні класифікації темпоральних номінацій, Л.М. Міхеєва доходить висновку, що найчастіше такі класифікації будуються на квантифікації, часовому інтервалі “передування – слідування (прямування) – одночасність” позиції спостерігача [Михеева 2004, с. 167]. Дж. Вітроу стверджує, що стародавня ідея часу як ритмічного повторення стала основою його поділу і рівня, і довгий час для людського розуму мали значення аспекти повторюваності та одночасності, а не тривалості, спрямованості та незворотності [Уитроу 2003, с. 74-77]. Ці спостереження дослідників вказують на те, що у семантиці мовних одиниць із семою темпоральності знаходить непряме відбиття передконцептуальний образ ЦИКЛ.

У сучасній англійській мові схемний образ ЦИКЛ є передконцептуальною основою лексикалізацій концептів ПРОМІЖОК ЧАСУ, ДЕНЬ ТИЖНЯ, МІСЯЦЬ, ПОРА РОКУ, СВЯТО.

Зауважимо, що лексеми, які вербалізують концепт ПРОМІЖОК ЧАСУ позначають власне період, певний відрізок часу, а отже, є підстави вважати, що відповідний концепт можна вважати сенсорним, оскільки він поєднує уявлення людини про те, що безпосередньо піддається сприйняттю, логічній чи візуальній перцепції.

На відміну від нього, концепти ДЕНЬ ТИЖНЯ, МІСЯЦЬ, ПОРА РОКУ, СВЯТО належать до соціокультурних, оскільки вони не мають відповідників у матеріальному світі, а є елементами соціально узгодженої календарної системи.

Шляхом аналізу лексикографічних джерел за цим критерієм було виявлено 27 лексем, які вербалізують **концепт ПРОМІЖОК ЧАСУ**. Ці лексеми позначають певну тривалість та характеризуються наявністю / відсутністю ознаки “фіксованість (тривалості)”. За цим критерієм, у свою чергу, поділяємо їх на такі підгрупи:

1) **фіксована повторюваність**: *second, minute, hour, day, night, morning, evening, dawn, dusk, twilight, week, fortnight, month, season, year, decade, century, millennium*;

2) **нефіксована повторюваність**: *moment, instant, twinkling, epoch, era, time, age, aeon, eternity*.

Безперечно, такий поділ має певну долю умовності й у деяких випадках стосується лише основного значення слова. Так, наприклад, іменник *minute* у значенні “одиниця для вимірювання часу, година містить 60 хвилин” [a unit for measuring time; there are 60 minutes in one hour] [LDCE] належить до підгрупи темпоральних лексем із фіксованою повторюваністю. Однак у значенні “дуже короткий проміжок часу” [a very short period of time] [CED], як синонім до *moment, instant*, іменник *minute* належить до підгрупи лексем із нефіксованою повторюваністю. Наголосимо, що при здійсненні кількісних підрахунків одиницею вважалася не лексема цілком, а її відповідний лексико-семантичний варіант.

Концепт ДЕНЬ ТИЖНЯ – один з найтипівіших темпоральних соціокультурних концептів, оскільки саме за допомогою цього концепту люди оперують часом. Англomовні засоби лексикалізації цього концепту є

замкненою системою й налічують сім одиниць: *Sunday, Monday, Tuesday, Wednesday, Thursday, Friday, Saturday*. Їх основною функцією є порядкова номінація днів тижня, і тому ці слова, які, до речі, не мають нумеральних етимонів, сприймаються у чітко визначеному порядку: *Monday* – перший день тижня, *Tuesday* – другий день тижня і т.д. (відповідно до міжнародної системи ISO).

Концепт МІСЯЦЬ. У назвах місяців в англійській мові, які лексикалізують концепт МІСЯЦЬ, можна простежити концептуальні ознаки міфологічності (*January, February, March, April, May, June*), історичності (*July, August*) та нумеральності (*September, October, November, December*). Ряд науковців вважає, що “розвиток семантичної групи назв місяців йшов по лінії термінологізації” [Михеева 2004, с. 183]. Назви місяців досить чітко відображають світові історичні процеси, які супроводжували імплементацію календарної системи. Ця лексика належить до запозиченої і має безпосередньо латинські корені. Окрім зв’язку з міфологічною картиною світу, що безпосередньо пов’язано з віруваннями носіїв мови, предки сучасних представників англомовного світу перейняли номінації, в яких увага фокусується на видатних особистостях римської епохи, в честь яких названо відповідні календарні періоди.

Концепт ПОРА РОКУ. Темпоральна семантика лексем, що вербалізують концепти ПОРА РОКУ та МІСЯЦЬ, є найбільш значущою в аспекті її кореляції зі схемним образом ЦИКЛУ. В англійській мові, як і в інших германських мовах, існують номінації чотирьох пір року. Варто зауважити, що пори року перелічуються носіями англійської мови переважно у такому порядку: *spring, summer, autumn, winter*.

Поділ річного циклу на періоди також може бути природним і офіційним [Ахмерова 2004, с. 21]. Словникові дефініції дають змогу проаналізувати кореляцію такого розподілу. Характерною ознакою словникових дефініцій є пояснення сутності однієї пори року через інші. Окрім того, в усіх дефініціях є вказівка на температурний стан навколишнього середовища, а у випадку так званого “перехідного періоду” (весна, осінь) знаходимо і вказівку на зміну стану довкілля: “коли погода

найхолодніша” [when the weather is coldest], “*коли сонце найгарячіше*” [when the sun is hottest]”, “*коли погода стає холоднішою*” [when the weather becomes cooler], “*коли температура поступово піднімається*” [during which temperatures gradually rise] [AL] тощо. Також весна і осінь позиціонуються як пори року, яким притаманна “ознака діяльності”, тобто “*листя та квіти з’являються*” [leaves and flowers appear], “*листя міняє колір*” [leaves change colour] і т.д.

Словникові дані дають підстави для висновку про непослідовність у дефініціях пір року та про відсутність однозначного трактування низки ознак, які характеризують та відрізняють ту чи іншу пору року. Це, на нашу думку, пов’язано із суб’єктивністю критеріїв розподілу пір року та підтверджується матеріалом індоєвропейських мов.

Концепт СВЯТО. Статус лексем, що втілюють концепт СВЯТО в сучасній англійській мові, не є однозначним. На думку М. В. Всеволодової, лексеми на позначення свят можна віднести до “групи слів, які не мають значення часу” [Всеволодова 1975, с. 31]. Інші дослідники, відмічаючи що такі лексеми є часовими відрізками визначеної тривалості, які не слугують одиницями підрахунку часу і не виражені ними, вбачають у них темпоральне значення [Морковкин 1977, с. 92]. Також побутує думка, що не випадково поряд із циклічним перебігом природних явищ структурування року за релігійними святами було найважливішим способом часової орієнтації в епоху середньовіччя. Воно продовжує мати “певну етнокультурну цінність і в свідомості сучасників” [Белозьорова 2004, с. 100].

Убачаючи у номінаціях свят темпоральне значення, ми відносимо їх до соціокультурних засобів, які ґрунтуються на схемному образі ЦИКЛ, оскільки на початкових етапах концептуалізації часу святкові (тоді – ритуально-святкові) дні, слугували темпоральними орієнтирами у суспільстві і визначались на основі астрономічних показників.

Лексеми, що об’єктивують концепт СВЯТО в сучасній англійській мові, можна поділити на кілька груп – релігійні свята, світські свята (історичні та суспільні), святкові дати.

До **релігійних свят** належать назви періодів, пов'язаних з біблійними подіями. Так, для носіїв англійської мови рік фактично розпочинається з Різдва (*Christmas*), що є відображенням завершеного циклу від народження Христа до його воскресіння (*Easter*) і сприяє дотриманню відповідних релігійних ритуалів у чітко зазначений час (як-от: *Easter Monday*, *Good Friday*). До **світських свят** належать номінації подій суспільно-історичного значення, які пов'язані з певними подіями у історії суспільства. Відповідно, ці свята поділяються на історичні та суспільні. **Історичні світські свята** пов'язані з конкретними подіями, зафіксованими історією, або з видатними історичними діячами певної епохи, як-от: *Guy Fawkes Day*, *Martin Luther King's Birthday*, *Washington's Birthday*, *Columbus Day*. До **суспільної групи світських свят** ми відносимо номінації типу *New Year's Day*, *May Bank Holiday*, *Labor Day*, *Independence Day*, *Thanksgiving Day*, *Valentine's Day* та ін. **Святкові дати**. Група світських свят конституюється лексемами на позначення річниці якої-небудь події або діяльності певної особи, існування установи, міста типу *anniversary*, *jubilee*, *birthday* та ін. (наприклад, *silver / golden / diamond jubilee* тощо).

Отже, при когнітивно-семантичному аналізі змісту темпоральних номінативних одиниць оперативним терміном є “концепт”, що тлумачиться як одиниця свідомості, структурована сукупність досвідного знання людини. Концепт виокремлюється суб'єктом мислення із концептуальної царини, що у когнітивістиці називається доменом. Залежно від погляду суб'єкта розумової діяльності, одна та сама ментальна суть може виступати концептом або доменом, однак не всім доменам притаманна здатність виступати концептами. Зокрема, це стосується часу, що є базовим доменом, тобто сутністю найзагальнішого порядку, яка служить тлом для виокремлення низки концептів, у тому числі, темпоральних (ПРОМІЖОК ЧАСУ, ДЕНЬ ТИЖНЯ, МІСЯЦЬ, ПОРА РОКУ, СВЯТО тощо). Відтак, час не є концептом у загальноприйнятому розумінні (тобто абстракцію людського досвіду сприйняття навколишнього світу), а становить собою певним чином організовану царину концептуалізації та є сутністю феноменологічної природи. Концепти, що ґрунтуються на схемному образі ЦИКЛ, є поєднанням

міфологічних та релігійних подій, які диктують норми і форми поведінки, маркують дні та і свідомості людини характеризуються певною повторюваністю.

Література

Ахмерова Л.Р. К вопросу о русской языковой картине мира / Л.Р. Ахмерова // Русская и сопоставительная филология : лингвокультурологический аспект : материалы итоговой науч. конф. (Казанский государственный ун-т, филологический факультет). – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 2004. – С. 20-24. *Белозьорова Ю.С.* Когнітивно-дискурсивна концептуалізація часу в сучасній німецькій мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Белозьорова Юлія Сергіївна. – Запоріжжя, 2004. – 229 с. *Всеволодова М.В.* Способы выражения временных отношений в современном русском языке / М.В. Всеволодова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 283 с. *Жаботинская С.А.* Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход / С.А. Жаботинская. – Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2009. – № 848. – С. 3-10. *Лакофф Дж.* Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Яз. славян. культуры, 2004. – 876 с. *Михеева Л.Н.* Время в русской языковой картине мира : лингвокультурологический аспект : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Михеева Людмила Николаевна. – М., 2004. – 329 с. *Морковкин В.В.* Опыт идеографического описания лексики (на материале слов со значением времени в русском языке) / В.В. Морковкин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 168 с. *Потапенко С.І.* Сучасний англомовний медіа-дискурс : лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти : монографія / С.І. Потапенко. – Ніжин : Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с. *Толстой Н.И.* Времени магический круг (по представлениям славян) / Н.И. Толстой // Логический анализ языка. Язык и время. – М. : Изд-во “Индрик”, 1997. – С. 17-27. *Уитроу Дж.* Естественная философия времени. – 2-е изд., стереотип. / Дж. Уитроу. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 400 с. *Яковлева Е.С.* Фрагменты русской языковой картины мира : (модели пространства, времени и восприятия) / Е.С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. –

343 с. *Evans V. Cognitive Linguistics : An Introduction / V. Evans, M. Green.* – Edinburgh : Edinburgh University, 2006. – 830 p. *Evans V. The Structure of Time : Language, Meaning and Temporal Cognition / V. Evans.* – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Pub., 2003. – 286 p. *Fillmore Ch.J. Frame Semantics / Ch.J. Fillmore // Linguistics in the Morning Calm : Selected Papers from the SICOL-1981.* – Seoul : Hanship, 1982. – P. 111-137. *From Perception to Meaning : Image Schemas in Cognitive Linguistics / ed. by B. Hampe.* – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2005. – 485 p. *Johnson M. The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason / M. Johnson.* – Chicago ; L. : The Univ. of Chicago Press, 1987. – 233 p. *Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar / Langacker R.W.* – Stanford : Stanford University Press, 1987. – Vol. 1. – 516 p. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics / ed. by D. Geeraerts ; H. Cuyckens.* – Oxford ; New York : Oxford University Press, 2007. – 1334 p.

Список використаних словників

AL – *ABBYY Lingvo 12* [Електронний ресурс]. – 2005. – 2 електрон. опт. диски (CD-ROM). – Систем. вимоги : Pentium-266 ; 32Mb RAM ; CD-ROM ; Windows 98/2000/NT/XP ; MS Word 97-2003. – Назва з контейнера. CED – *Collins English Dictionary* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ultralingua.com/onlinedictionary> LDCE – *Longman Dictionary of Contemporary English* [Електронний ресурс]. – 2005. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Систем. вимоги : Pentium-266; 32Mb RAM; CD-ROM ; Windows 98/2000/NT/XP ; MS Word 97-2003. – Назва з контейнера.